

НАПІВПРЕДИКАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ КОМПРЕСІЇ („ЗГУЩЕННЯ ДУМКИ”)

Стаття присвячена з'ясуванню прагматичних функцій напівпредикативних конструкцій як засобів вторинної предикації у структурі простого речення. З'ясовано, що вони ранжують події за вагомістю, новизною, бажаністю в тексті, а також за актуальністю повідомлюваної інформації як для мовця, так і для співрозмовника.

Ключові слова: комунікативно-прагматична функція, інтенції, просте ускладнене речення, вторинна предикація, напівпредикативна конструкція.

Традиційно з поняттям синтаксичного ускладнення мовознавці пов'язують одиниці, що містять відокремлені члени. До їх складу входять компоненти системи вторинної предикації, які корелюють із підрядними частинами складного речення у семантичному плані.

Питання про додаткову предикативність компонентів, ізофункціональних із підрядними реченнями, нині пов'язують із проблемою напівпредикативності, що її розв'язують у синтаксичній теорії з різних позицій: 1) у контексті вчення про відокремлені другорядні члени речення (О. Потебня [17, 123], О. Пешковський [13, 376], І. Вихованець [2, 112], Л. Кадомцева [9, 124–125], та ін.); 2) у зв'язку з аналізом формально-синтаксичних ознак напівпредикативних конструкцій та з'ясуванням синтаксичної природи напівпредикативного зв'язку (О. Каминіна [10, 26–30], М. Плющ [16], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [19, 326], А. Загнітко [6, 217–219], А. Мойсієнко [12] та ін.).

Відповідно до першого підходу напівпредикативними виступають відношення між відокремленим другорядним членом речення й тим словом у його базовій частині, яке пояснює відокремлений член. Ці відношення посідають проміжну позицію між атрибутивними й обставинними, з одного боку, і предикативними – з іншого, що часто дає змогу замінити відокремлений член речення підрядною одиницею, однорідним присудком тощо.

У працях мовознавців, які кваліфікують напівпредикативні відношення як бінарні, предметно-ознакові, такі, що ґрунтуються на вторинній (другорядній) предикації, вираженій морфолого-синтаксичними засобами, напівпредикативність тлумачать як останню сходинку в синтаксичному полі простого речення й розглядають безвідносно до поняття відокремлення.

Отже, думка, що напівпредикативність – це синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює самостійної синтаксичної одиниці, об'єднує сьогодні більшість граматистів, незалежно від того, яку лінгвістичну концепцію вони визнають. Без сумніву, категорія напівпредикативності вказує на зв'язок із базовою реченнєвою категорією – категорією предикативності – і становить визначальну характеристику комунікативно окресленого різновиду простого ускладненого речення – з напівпредикативними конструкціями. Саме тому з'ясувати природу напівпредикативності потрібно на тлі категорії предикативності й у стосунку до відповідних структур простого ускладненого (неелементарного) речення.

Предикативність речення не залежить від будь-яких інших відношень між словами, а додаткова предикативність завжди залежна і не сприймається поза основною лінією речення. Специфічні риси напівпредикативності, за І. Вихованцем, такі: додаткове повідомлення (у типових виявах. – О. К.), синтаксична розчленованість, окремішність, відносна автономність [3, 128]. На протвагу предикативності, напівпредикативність позбавлена виразних морфологічних показників і виявляється в комплексі морфолого-синтаксичних ознак. Ця категорія не має синтаксичного часу і модальності як морфологічно виражених категорій, що формують граматичну структуру, здатну виконувати функцію комунікативної одиниці (значення часу, модальності, особи мають відносний характер) [11, 7–8]. Тому категорія напівпредикативності формує не речення як основну синтаксичну одиницю, а тільки певну (напівпредикативну) його частин. Досліджувані ускладнювальні компоненти в науковій літературі мають різні назви, як-от: „відокремлені звороти”, „специфічна предикативна частина”, „квазіпредикативна частина”, „квазіпідрядна частина”, „напівпредикативна конструкція (комплекс)”, „послаблено предикативна частина”, „залежна частина поліпредикативних (необов'язково складних) речень” тощо. Наведені терміни засвідчують різні підходи до кваліфікації простих неелементарних речень: чи можна їх уважати складними, чи все ж потрібно розглядати як прості речення, ускладнені різного типу зворотами?

У працях, що ґрунтуються на формальних критеріях складності та особливостях плану вираження, спостережувані синтаксичні одиниці тлумачать як прості (монопредикативні)

(І. Виховнець, К. Городенська, В. Русанівський, І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська Л. Кадомцева, А. Прияткіна, О. Каминіна та ін.).

Мовознавці, які визначальними вважають функціональну природу досліджуваних конструкцій та їх семантику, зараховують ускладненні речення до поліпредикативних речень. Зокрема, на думку А. Загнітка, об'єднання власне предикативності і напівпредикативності у структурі ускладненого речення формує особливий різновид поліпредикативності [7, 48–49]. Зазначену концепцію поділяють М. Плющ [14, 127–129], Н. Сазонова [18, 31] та ін. Цікавим є твердження Г. Золотової, яка вважає речення з напівпредикативними зворотами поліпредикативними не тільки семантично, а й структурно. Поліпредикативність авторка визначає як „співвіднесеність або взаємодію в межах однієї комунікативної одиниці двох або кількох предикативних одиниць, кожна з яких репрезентує взаємозумовленість іменної ознаки (предиката) з іменем предмета (суб'єкта), а також незалежні граматичні характеристики часу, модальності й особи, чи пов'язані, в релятивному, таксисному значенні” [8, 102]. Отже, перший вид поліпредикативних конструкцій, за визначенням авторки, – речення системи вторинної предикації, а інший – складні речення, у яких предикативність набуває експліцитного вияву.

У нашому витлумаченні, напівпредикативність – це синтаксична категорія простого ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема оформлення за певною граматичною схемою, центральну позицію в якій посідають або дієприслівник, або дієприкметник, або прикметник, або іменник; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість. У напівпредикативних конструкціях нейтралізовано з морфологічного погляду самостійне вираження власне предикативних категорій часу і модальності, граматичне значення яких тут визначаємо на тлі основної предикативності простого ускладненого речення.

Напівпредикативні конструкції як імпліцитні засоби формують текстові складники унаслідок взаємодії знань адресата з інформацією, зрозумілою з конституції спілкування (пресупозицією). Вони створюють цілісність (когезію) тексту загалом, його смислову та естетичну „концентрацію”, глибинність”, а тому дотичні до проблем інтерпретації, оскільки остання – це робота мислення, спрямована на „дешифрування” висловленого. „Інтерпретація є там, де є складний, багаторівневий смисл” [1, 662].

У лінгвістичній літературі імпліцитні текстові структури розглядають у кількох планах, найважливіші з яких є: 1) співвідношення з комунікативними намірами автора тексту і 2) з погляду виконуваних функцій у процесі передачі повідомлення. Мета нашого дослідження – розглянути прагматичні параметри напівпредикативних конструкцій у художньому тексті. Вихідним для реалізації мети стала думка М. Плющ про те, що „найважливішим складником у реалізації речення-висловлення є інтенція мовця. Тому комунікативний рівень аналізу висловлення зумовлює виявлення спрямованості мовленнєвого акту (дискурсу, тексту) до адресата як орієнтаційної функції – наміру мовця не тільки вплинути співрозмовника змістом, а й досягти взаєморозуміння з ним” [16, 7–8].

Явище відокремлення безпосередньо пов'язане з реалізацією певної комунікативної мети суб'єкта в рамках окремого мовленнєвого акту, а його використання завжди орієнтоване на підвищення ступеня вірогідності суб'єктивної реакції адресата. Так, мовець використовує напівпредикативні конструкції, якщо вважає за потрібне звернути увагу адресата на власну оцінку певних явищ або фактів для успішного перебігу процесу комунікації. Наприклад: 1. *Страх! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю* (М. Коцюбинський); 2. *Лакей із виразом незмінного кам'яного спокою, беззвучно ступаючи по м'якому, пухкому килимі, наблизився до арфи, підніс із килима той білий предмет і знов обережно поклав його в згинки шалю* (Наталена Королева).

Виокремивши напівпредикативні конструкції, кожна з яких по-своєму характеризує об'єкт, автор оповіді зміг імпліцитно передати низку релевантних ознак ситуації. Так, у першому реченні основна пропозиція „Він [страх] стає пошестю” подає мінімум інформації, що не достатньо для точного сприйняття авторського наміру. Відокремлена дієприкметникова конструкція – „прищеплений дитині” – передає наступний зміст: маленькій дитині, з чистими й щирими поглядами, пересаджують „бруньку страху”, щоб з роками вже доросла людина стала керованою, втратила чесні поривання, вільний дух. Це низьке почуття під дбайливим доглядом суспільства, його особливим піклуванням та наглядом зберігає генетична пам'ять поколінь. Автор імпліцитно висловлює свій розпач, засуджує народ за те провалля, де „на дні самому, скутий, як невільник, плазує він у поросі й темряві”.

У другому реченні також представлена ідея про рабську психологію людини, яка в будь-яку хвилину готова прислужити, підлабузничати. Напівпредикативна дієприслівникова конструкція „*беззвучно ступаючи по м'якому, пухкому килимі*” опосередковано характеризує об'єкт повідомлення, водночас поглиблює зміст попереднього компонента „*із виразом незмінного кам'яного спокою*”, створюючи враження про людину-робота, без емоцій і бажань, безбарвну й непомітну, як привід. Впливаючи на почуття адресата, мовець намагається допомогти йому увійти в духовний світ своїх героїв, зрозуміти причини їхніх дій, інколи віддалених від життя сучасної людини.

Отже, вивчення відокремлення з позиції теорії вербальної комунікації як мовленнєвої діяльності потребує обов'язкового врахування взаємодії суб'єкта мовлення та адресата. Суб'єкт мовлення свідомо використовує феномен відокремлення як різновид вербальних засобів мовленнєвих актів для розв'язання комплексу завдань: 1) експліцитно виокремити певні кванти інформації, на яких варто сфокусувати увагу адресата; 2) зреалізувати комунікативно-прагматичну ціленастанову суб'єкта; 3) стимулювати очікувану реакцію адресата тощо.

Особливе функціонування відокремлених конструкцій в акті комунікації спричинене ознаковою природою їхніх стрижневих компонентів – прикметника, дієприкметника, дієприслівника та іменника. Це дає змогу напівпредикативним конструкціям бути **засобом актуалізації оцінного компонента прагматичної структури речення**. Особливості вживання зазначених конструкцій і в синтаксичному, і в семантичному аспектах відповідають комунікативній меті суб'єкта мовлення в кожному окремому мовленнєвому акті. Адресант може мати намір за допомогою відокремлених компонентів актуалізувати важливі характеристики істоти чи предмета, зокрема, звернути увагу на комунікативно вагомі зовнішні чи внутрішні якості особи, психоемоційний або інтелектуальний стани, як-от: *Лиш одна чорнява дівчинка, одягнена в чудову вишивану сорочку та велику кількість різнобарвного намиста, нерухомо дивилася на Ноель нерухомим поглядом із порога дальшого покою* (Наталена Королева); *Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Василько положив крейду* (І. Франко); *На колінах у нього сидів хлопчик-п'ятиліток, тулячись до вітця і з ляком позираючи на чужих людей перед хатою* (І. Франко). Безперечно, „змістова організація речення забезпечує компонування в ньому певної інформації, зокрема і суб'єктивної, а комунікативна – ієрархізацію цієї інформації, і ця остання операція суб'єктивна через свою залежність від того, як проходить спілкування, від обізнаності співрозмовників, тих цілей, які ставить перед собою кожен із мовців” [20, 23].

Напівпредикативні відношення за характером їх вияву в реченні створюють **стилістичний надтекст**, що корелює з поняттям „фігурація синтаксису”. На протигагу зображальним властивостям ад'єктивних та партиципних конструкцій, фігурація напівпредикативних субстантивних зворотів помірна. Зазвичай вони виражають актуалізований та акцентно виокремлений синтаксичний атрибут, проте, за бажання автора, увиразнюють експресивну площину висловлення. Відокремлюючи певну синтагму, напівпредикативна субстантивна конструкція „увиразнює актуальну значущість компонента, який уточнює, пояснює, ідентифікує означуване ім'я” [15, 5]. Наприклад: *Дорош, Гаїнчин дід, беріг пасіку* (Б. Грінченко); *Вийшла Гераклія, жінка гарна, як богиня* (С. Яричевський); *І з'явилася дівчина – моя нечаяна поміщиця, потішниця, моєму серцю відрада* (С. Яричевський).

Часто така конструкція разом з означуванням словом стає об'єктом пояснення, уточнення для наступної напівпредикативної субстантивної конструкції, розгортаючи в структурі речення своєрідну образно-пізнавальну парадигму. І навіть більше: речення, ускладнене напівпредикативними конструкціями різного типу, за змістовою щільністю, інформативним простором може **утворювати міні-тексти**, напр.: *Посеред ліжка, уготовленого на трьох запорізьких козаків, спить, розкинувши руки й скособоцивши чорну голівку, внук Малайків – Роберт Мальованський, десятилітній одинак їхньої доньки Надії і викладача інституту фізкультури, майстра спорту Івана Мальованського* (В. Бабляк).

„В основі своїй конкретизаційно-уточнювальна, пояснювальна функція відокремленої прикладки нерідко в художніх, публіцистичних текстах може замінюватися на абстрактно-узагальнену, образно-афористичну” [12, 92], як-от: *Цвіте мій сад – барвіста розкіш раю* (О. Лупул); *Засіяли вікна – очі селянських хат* (Б. Лепкий). Окрім того, напівпредикативні субстантивні конструкції можуть виконувати **перифрастичну функцію**, напр.: *Юрій Федькович –*

Буковинський Соловій – започаткував весну українського національно-культурного відродження не землі, де впродовж багатьох століть панувало розгнуждане іноземне свавілля (Б. Мельничук).

Відокремлена дієприслівникова конструкція відповідно до інтенцій мовця може **уточнювати інформацію про предмети або істоти**, як-от: *А він, маючи вдачу веселу, був і справді охочий пожирувати, пощипати дівчат, покачати їх у тамбурі на соломі* (О. Гончар); *Цього разу, їдучи селом, хлопець ще здалеку помітив запряжену волами гарбу* (Гр. Тютюнник); *Зірвалася сова, розплющила очі і, б'ючи широкими тяжкими крилами, полетіла в ліси* (Б. Лепкий); *Не знявши капелюха з голови, міцно потиснув він Олені руку* (Ірина Вільде); *Хлопчики збивали горіхи довгими жердинами, сидячи верхи на гіллястих деревах* (З. Тулуб); *Дзвеніли леза, розсипаючи іскри* (З. Тулуб); *Трембіта нишкла до землі, оповиваючи її барвистим вишиваним килимом журливої пісні і тужної думи* (І. Чендей).

Семантико-стилістична функція відокремлення полягає також у тому, що напівпредикативні конструкції: а) надають мовленню більшого динамізму, експресії, порівняно з однорідністю та поясненням, що виявляють динамічну рівновагу, напр.: *Вона [бджола] бриніла враз з ними, лежачи на животі, спершись на лікті і уклавши бороду в руки. Бриніла все наново, заперши в собі дух, одностайно, тоншим або нижчим голосом, – се було їй байдуже, якого вони тону надавали... Опісля, поклавши голову в траву, замовкала і вслухувалась в жуужжання. Лежала нерухомо, немовби в глибокому сні. Одначе не спала. Вона бачила образи в тонах, переживала в уяві з'явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі, і плакала з смутку невиясненого...* (О. Кобилянська); б) якісно й кількісно збільшують сукупний зміст думки, напр.: *Його [боввана] сліпе обличчя, розкльоване дощем, побите градом, обпалене вогнями блискавиць, мов вісною зіпсоване, дірчасте суворо – дику волю виявляло* (В. Зубар); в) слугують засобом стилістичного акцентування, милозвучності (емфаза, епіфора), напр.: *Хотячи зачати якесь діло щасливо, хотячи довершити его щасливо і хотячи уживати его плодів щасливо, треба передовсім з'єднати собі духів місця* (І. Франко); г) уможливають уникнення смислової надлишковості, напр.: *Засаджена фруктовими деревами, вузька смужка закінчувалася нивкою* (І. Чендей); г) інколи творять іронічний ефект, презентуючи аксіологічний вияв авторського негативного ставлення до персонажа, напр.: *Люби в Украну, любив, як коханку, її обібравши до нитки, мов злодій, утік, в закордонному банку сховавши мільйонну калитку* (А. Фаріон); д) мають здатність поєднувати кілька значень, напр.: *[Вершники] Йшли впевнено, (як? з якої причини?) – О. К.) не боячись збитися з дороги й заблудитись* (М. Івасюк).

Речення з напівпредикативними конструкціями мають своє призначення в українській мові. Насамперед вони слугують засобом економії структурних засобів мови, а їх уживання насамперед пояснюємо прагненням носіїв мови до стилістичного урізноманітнення мовлення, гострою потребою стисло висловити в малому контексті думку, максимально навантажити конструкцію смыслом відповідно до конкретної комунікативної перспективи, надати урізноманітності та емоційності висловленню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Імплицитні текстові засоби в повістях І. Франка / Флорій Бацевич // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол. : Бондар Л. та ін. – Львів : Світ, 1998. – С. 662–666.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Категорія напівпредикативності / І. Р. Вихованець // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка / наук. ред. В. М. Ожоган. – Кіровоград : РВЦКДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. – Вип. 23. – С. 126–130. – (Філологічні науки : мовознавство).
4. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
5. Єрмоленко С. Я. Категорія предикативності // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки) / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 5–11.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
7. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2-х частинах / А. П. Загнітко. – Ч. I. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.

8. Золотова Г. А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 99–109.
9. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення : [підручник] / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., Голов. вид-во, 1985. – 126 с.
10. Камынина А. А. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / А. А. Камынина. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 102 с.
11. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Олена Валентинівна Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
12. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення : [підручник] / А. К. Мойсієнко. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2006. – 236 с.
13. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Вид. 6-е. – М. : Учпедгиз, 1938. – 451 с.
14. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монографія] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1986. – 175 с.
15. Плющ М. Я. Прикладковий компонент у структурі простого ускладненого речення / М. Я. Плющ // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 4–11. – (Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови).
16. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навч. посібник / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.
17. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике [Текст] : в 4-х т. / А. А. Потебня. – Т. 1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
18. Сазонова Н. М. К вопросу теории предложения (на материале современного английского и украинского языков) / Н. М. Сазонова. – К. : Издат. объедин. „Вища школа”, Голов. изд-во, 1974. – 86 с.
19. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібн. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
20. Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / Василь Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 217 с.

В статье описан прагматический потенциал полупредикативных конструкций как средств вторичной предикации в простом предложении. Доказано, что они устанавливают ранги для событий по значимости, новизне, желанности в тексте, а также в аспекте актуальности сообщаемой информации как для говорящего, так и для его собеседника.

Ключевые слова: коммуникативно-прагматическая функция, интенции, простое осложнённое предложение, вторичная предикация, полупредикативная конструкция.

It is clause considers word forms, word-combinations and designs in structure of a simple sentence which are based on a parity of statements with a different degree of actualization of fragments of the message about the same situation of the validity.

Key words: communicative pragmatic function, intentions, *simple-complicated* sentence, secondary predication, halfpredicative constitution.